

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΟΜΝΗΜΩΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΤΑΞΣΟΜΕΝΟΝ ΚΑΙ ΕΚΑΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ

5

1908

ΦΩΤΟΤΥΠΙΚΗ ΑΝΑΤΥΠΩΣΙΣ * 1969 * RÉIMPRESSION ANASTATIQUE

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ÉDITIONS

ΒΑΣ. Ν. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ ★

BAS. N. GRÉGORIADÈS

Ε.Υ.Δ. Κ.Π.Ε.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΡΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΤΑ ΟΝΟΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΥΡΟΒΟΛΟΥ, ΤΟΥ ΤΥΦΕΚΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΥΡΙΤΙΔΟΣ ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙΣ

Ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους¹, ποιούμενος λόγον περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐν ἔτει 1430 πολιορκίας τῆς Θεσσαλονίκης, ἔγραψε τὰ ἑξῆς· «Εἰς τὴν πολιορκίαν ταύτην ἐγένετο πάλιν χρῆσιν τοῦ πυροβολικοῦ. Περί τούτου ὁμιλῶν ὁ Ἰωάννης Ἀναγνώστης, πρῶτος, καθ' ὅσον ἤξεύρομεν, ἀναφέρει ρητῶς τὴν πυρίτιδα, ὀνομάζων αὐτὴν σκευὴν καὶ βοτάνην, ὅπως καὶ ὁ μετ' ὀλίγον περιγράφας τὴν τελευταίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολιορκίαν Κριτόβουλος ὁ Λήμνιος». Οὐδ' ἀντιπαρετήρησέ τι πρὸς ταῦτα ἐν τῇ νεωτάτῃ παρὰ Φέξη ἐκδόσει τῆς αὐτῆς Ἱστορίας ὁ συνάδελφος κ. Καρολίδης².

Ἄλλὰ πλὴν τοῦ σφάλματος περὶ τὴν πατρίδα τοῦ Κριτοβούλου, ὅστις δὲν ἦτο Λήμνιος, ἀλλὰ Ἰμβριος, καὶ ἄλλως δὲν ἔχουσι ταῦτα ὀρθῶς ἐν τοῖς περὶ σκευῆς ὡς ὀνόματος τῆς πυρίτιδος καὶ τοῖς περὶ τῆς παρ' Ἰωάννη τῷ ἀναγνώστῃ πρώτης χρήσεως τοῦ ὀνόματος τούτου³.

Καὶ δὴ πρῶτος ποιεῖται χρῆσιν τῆς λέξεως ὁ Ἰωάννης Κα-

¹ Ἐκδ. α' Ἐν Ἀθήναις 1874. Τόμ. Ε' σ. 328.

² Τόμ. Ε' σ. 328.

³ Ἄπορον εἶνε πῶς ἐπέπεσεν εἰς τοῦτο τὸ λάθος ὁ Παπαρρηγόπουλος, ἐν ᾧ ἰκανῶς ὀρθότερα λέγει ἐν Τόμ. Ε' σ. 406· «Καὶ τὰ μὲν ἄλλα εἶναι ἴσως ἀληθῆ, ἂν καὶ οὕτε ὁ Φραγκῆς (ὁ ὀνομάζων ἐλεβόλαις τὰ πυροβόλα), οὕτε ὁ Κριτόβουλος (ὁ ἀποκαλῶν αὐτὰ μηχανάς, ἢ ἐλεπόλαις ἢ ἀφετήρια, ἐπιλέγων δὲ «κοινῶ δ' ὀνόματι ταύτην καλοῦσι πάντες οἱ νῦν ὄντας σκευὴν» καὶ τινόντι ὁ Δούκας οὐ μόνον γωνεῖαν, ἀλλὰ καὶ σκευὴν ὀνομάζει τὸ πυροβόλον) ἀναφέρουσι τοιαύτας λεπτομερεῖας, ὁ δὲ Χαλκοκονδύλης (ὅστις τηλεβόλους λέγει τὰ πυροβόλα καὶ τηλεβολιστὴν τὸν πυροβολιστὴν), ἱστορεῖ ἀπλῶς ὅτι ὁ Ὀρθανός διατρέδων πρότερον ἔκρη' Ἑλλήσι κατέλιπεν αὐτοὺς δεόμενος βίου κ.

νανός, περιγράφων τὴν ὑπὸ τοῦ σουλτάνου Μουράτ ἐν ἔτει 1422 πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ δὲ χωρίον αὐτοῦ ἔχει ὡδε: «Καὶ πλοκοιτὰς ἀπὸ βέργας ἐθήκαν (οἱ Τούρκοι) ἔμπροσθεν τῆς πασιίας, ἕνα δέχονται τὰς σαγίτιας τῶν τόξων καὶ τῶν τζαγρῶν τῶν Ῥωμαίων καὶ τῶν βουμπάρδων τὰς πέτρας. Τὰς δὲ σκευὰς τὰς μεγίστους¹ ἐκείνας, ὁποίας εἶχον τὰς ἐλπίδας ὅτι δι' ἐκείνας τὰ τεῖχη τῆς Πόλεως θέλουν χαλάσειν καὶ ἀπὸ τούτου τὴν Πόλιν αἰχμαλωτίσαι, ἔστησαν περιέργως εἰς τόπον ἐν ᾧ σοῦδαν οὐκ εἶχεν ὁμοίαν σοῦδῶν τῶν ἐτέρων, ἀλλὰ κεχαλασμένη ὑπῆρχεν, καὶ ἔκπαλαι γέμουσαν (γρ. γέμουσα) χῶμαν, καὶ ἀντικρὺς ταύτης πύργος εὐρέθην ἐκ συμβάσματος λίαν σεσαυρωμένος καὶ ἐσχισμένος ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω. Καὶ προσδοκῶντες οἱ Τούρκοι διὰ τῶν μεγίστων βουμπάρδων αἱ πέτραι τὸν σεσαυρωμένον πύργον ἐκείνον θέλουν χαλάσειν, καὶ ἐπεὶ ὁ τόπος σοῦδαν οὐκ ἔχει τοὺς Τούρκους νὰ ἐμποδίση, ἀκωλύτως εἰς τὸ ἔξω κάστρον θέλουσι φθάσειν καὶ ἐκ τοῦ χαλάσματος τοὺς Ῥωμαίους θέλουν διώξειν καὶ τὴν Πόλιν θέλουν δουλώσειν»². Ὁ δὲ Παπαρρηγόπουλος λέγει: «Ὁ Ἰωάννης ὁ Κανάνος (γρ. Κανανός) ὀνομάζει τὰ πυροβόλα βουμπάρδους καὶ σκευὰς· ἀναφέρει τοιαῦτα καὶ παρὰ τοῖς πολιορκουμένοις καὶ παρὰ τοῖς πολιορκηταῖς καὶ λέγει ὅτι τὰ τῶν πολιορκητῶν ἦσαν μὲν μεγάλα, οὐδεμίαν ὁμῶς ἐπροξένησαν σπουδαίαν βλάβην εἰς τὰ τεῖχη»³. Καὶ φαίνονται μὲν πράγματι παρὰ τῷ Κανανῷ συνώνυμοι αἱ λέξεις σκευαὶ καὶ βουμπάρδαι, οἷον θηλυκὸν τύπον μᾶλλον ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ *bombarda* πρέπει νὰ ποδεχθῶμεν ὡς ὀνομαστικὴν τοῦ μόνου ἐν τῇ γενικῇ πληθυντικῇ τρίς παρὰ τῷ Κανανῷ εὕρισκομένου ὀνόμα-

¹ Δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ διορθωθῇ εἰς μεγίστας, ἀλλ' ἰγρήφῃ οὕτως ἕκ' αὐτοῦ τοῦ Κανανοῦ. Ἴδε καὶ ἀνωτέρω ἐν ἐκδ. Βόννης σ. 460, 17· ἀλλ' αὕτη ἢ μία πολλὰς ὑπερέβην μεγίστους.

² Ἐκδ. Βόννης σ. 460, 22—461, 20.

³ Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐκδ. α' Τόμ. Ε' σ. 324.

τος τούτου. Ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ βέβαιον, ἂν πρόκειται παρ' αὐτῶ ἤδη περὶ πυροβόλων ἢ περὶ πετροβόλων βλῶν καὶ ἂν κατὰ ταῦτα σκευὴ εἶνε τὸ τηλεβόλον.

Τὸ δὲ χωρίον Ἰωάννου τοῦ ἀναγνώστου, εἰς ὃ ἀναφέρεται ὁ Παπαρρηγόπουλος ἐν τῇ ἀνωτέρω παρατεθείσῃ πρώτῃ περικοπῇ τῆς Ἱστορίας τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, ἔχει ὧδε· Πλέον δὲ τῶν ἄλλων ἐχρῶμεθα τῇ καλουμένῃ σκευῇ, ἧς ἤχον μὲν ἠκούομεν μόνον, ἔργον δὲ οὐδέποτε εἶδομέν τι λαμπρὸν, καὶ ταῦτα πολλῆς ἐν ἡμῖν οὔσης τῆς ἐσκευασμένης βοτάνης, ἀφειδῶς κατὰ πάντα καιρὸν ἀναλισκομένης. Ὅρθως δὲ ταῦτα μετέφρασεν ὁ Λέων Ἀλλάτιος διὰ τῶν ἐξῆς· Sed ante alia eo utebamus instrumento, cuius strepitum tantum auribus percipiebamus, factum vero, quod equidem innotuisset, nunquam vidimus, licet pulveris praeparati copia abundaret et largiter profuseque omni tempore insumeretur. Εἶνε δῆλα δὴ προφανές, ἐτι σκευὴ μὲν ὀνομάζεται παρὰ τῶ Ἰωάννη τὸ πυροβόλον, ἢ δὲ πυρίτις καλεῖται βοτάνη. Ἐτι δὲ σαφεστέρα γίνεται ἡ ἔννοια τῆς σκευῆς ἐκ τῶν λεγομένων ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου κατωτέρω¹· οὐ βέλεισι δὲ μόνον ἐχρῶντο τὸ πλῆθος, ἀλλὰ καὶ τῇ καλουμένῃ σκευῇ μικρὰ δέ τις ἦν αὐτῇ πρὸς συντριβὴν τῶν ἐπὶ τὰς ἐπάλλξεις ξυλίνων διαφραγμάτων, καὶ μὴ δύνασθαι σιῆναί τινος ἐφ' ὅπερ ἐπέμπειο μέρος.

Ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ Κριτοβούλου γίνεται καταδηλότατον τὸ πρᾶγμα. Οὗτος τὰ πυροβόλα τῶν Τούρκων κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ πολιορκίαν καὶ κατόπιν ὀνομάζει ἐπτάκις πειροβόλους μηχανὰς², ἐν ἀπείροις δὲ χωρίοις ἀπλῶς μηχανὰς³.

¹ Σελ. 504, 34 κ. ε.

² Müller Fragmenta Historicorum graecorum Τόμ. Ε' σ. 61,5,6. — 70, XX, 2. — 74, XXV, 3. — 144, XVIII, 4. — 151, III, 2. V, 1. — 154, VII, 1.

³ Αὐτόθι σ. 66, 11, 14. — 75, XXVI, 3. XXIX, 1. — 78, XXIX, 7, 8. XXX, 3, 6. — 79, XXXI, 1, 2, 3. — 80, XXXII, 1, 2. XXXIII, 2. XXXIV, 2. — 81, XXXV, 3. — 82, XXXVII, 3. XXXVIII, 1. — 83, 3. — 84, XL, 1. — 88, LIV, 4, 5. — 89, XLVII, 1. — 91, LI, 1, 4. — 92, LII, 1. LIV, 2. — 93, LV, 3. LVI, 1. — 94, LVIII, 3. — 105, 2.

Περιγράφων δὲ διὰ μακρῶν τὴν κατασκευὴν τοῦ μεγάλου πυροβόλου τοῦ Ὀρβανοῦ, καλεῖ τὴν πυρίτιν ἐπανειλημμένως βοτάνην. Οὕτω λέγει· πρὸς ὑποδοχὴν τῆς ἀναμενομένης βοτάνης¹· καὶ κατωτέρω· ἀποκλείουσα καὶ συνέχουσα τὴν βοτάνην οὕτω τοι ἰσχυρῶς, ὡς, μηδ' ἂν εἴ τι καὶ γένοιτο, δυνηθῆναι ταύτην ἄλλω τῷ τρόπῳ ἐκεῖθεν ἐξαιρεθῆναι, μὴ τῆς βοτάνης ἀναφθίσεως τῇ βίᾳ²· καὶ πάλιν ἔπειτα· εἶτα πῦρ ἐπέβαλον αὐτῇ, διὰ τῆς ὀπισθεν βραχείας τρυμαλιᾶς ἀνάφαντες τὴν βοτάνην³. Προσθέτει δὲ καὶ ταῦτα· Εὕρεμα δὲ τοῦτο νέον ἐστὶ Γερμανῶν Κελτῶν, ἐτῶν που μάλιστα πενήκοντα ἢ καὶ ὀλίγῳ πλείονων, σοφώτατον πάνυ καὶ περινενοημένον· καὶ μάλιστα δὴ ἢ τῆς βοτάνης ξυμβολή τε καὶ σκευασία ἐξ εἰδῶν συγκειμένη θερμοτάτων καὶ ξηροτάτων, νίτρου καὶ θείου καὶ καρβούνου καὶ βοτανῶν ξηρῶν καὶ θερμῶν πνεῦμα ἀποτελούντων, ὅπερ ἐναποκλειόμενον καὶ στεγανῶ ἰσχυρῶ καὶ ξυμπεπλημένῳ σώματι τοῦ χαλκοῦ καὶ μηδαμῇ μηδαμοῦ διέξοδον ἔχον ἄλλοθί πη ἢ ταύτῃ, τῷ ἐνδοθεν ὠθισμῶ καὶ τῇ βίᾳ κινούμενον, τὴν τοσαύτην καὶ τηλικαύτην βίαν τε καὶ φορὰν τοῦ λίθου, ἀλλὰ δὴ καὶ ῥῆξιν τοῦ χαλκοῦ πολλάκις ἐργάζεται⁴.

Βοτάνην δὲ λέγει τὴν πυρίτιν καὶ ὁ Δούκας ἐν τοῖς ἐξῆς⁵· καὶ τὴν πέτραν καλῶς ἐνθελίς καὶ τὴν βοτάνην σταθμῆσας, τὴν αὐριον ἔμελλεν ἀπολύσειν αὐτὴν... Πρωὶ οὖν βαλὼν πῦρ ἐν τῇ βοτάνῃ, καὶ διαθερμανθέντος τοῦ πνεύματος καὶ ἐκκρου-

111, IX, 5.—114, XVII, 1.—115, XVII, 2. XVIII, 2, 3.—116, 4.—118, XXII, 1, 3.—121, III, 1.—122, III, 13.—123, IV, 4. VI, 3.—126, X, 3.—127, XI, 5.—138, II, 1, 2.—145, XII, 2, 6.—147, XV, 7.—152, II, 3.—154, VII, 4, 10.—157, XI, 3.—158, XIII, 1.—160, XVI, 5.

¹ Αὐτόθι σ. 77, 92.

² Αὐτόθι σ. 78, λXX, 2.

³ Αὐτόθι σ. 78, XXX, 4.

⁴ Αὐτόθι σ. 78 κ. ε., XXX, 7.

⁵ Ἐκδ. Βόννης σ. 249, 2 κ. ε.

σαμένης τῆς πέτρας, ἀπελύθη τῆς χωνείας¹ σὺν ἤχῳ βαρεῖ ἀεροβάτῳ, πληροῦντι τὸν ἀέρα καπνοῦ καὶ ὀμίχλης. Ἡ δὲ βοή ἀφίκετο μέχρι σταδίων ρ' τὸ μῆκος, ὁ δὲ λίθος ἔπεσε μακρόθεν τοῦ ἀφεθέντος τόπου ὡς μίλιον ἓν, ἐν δὲ [τῷ] τόπῳ τῷ πεσόντι ἐγένετο βόθρος ὅσον ὀργυιᾶς μιᾶς· τοσαύτη ἐστὶν ἡ δύναμις τῆς ἀναμιγῆς τῶν βοτανῶν τῆς ἀκοντίζουσης τὸν λίθον. Διδακτικώτατον δὲ εἶνε τὸ ἐξῆς ἄλλο χωρίον τοῦ Δούκα, ἐν ᾧ ὁμοίως γίνεται χρῆσις τῆς αὐτῆς λέξεως βοτάνη ὑπ' αὐτοῦ· Ἐπεμπον γὰρ εἰς αὐτοὺς βολίδας μολιβδίνης, ὅσον καρβύου Ποντικοῦ τὸ μέγεθος ἀπὸ κατασκευῆς χαλκῆς ἐχούσης ἐντὸς τὰς βολίδας καθ' ὄρμαθὸν πέντε ἢ καὶ δέκα. Ἐξόπιονθεν οὖν τῆς χαλκῆς καλάμου βοιάνης σκεναοία ἐκ νίτρον τεάφης καὶ καρβούρου ἰτέας πλήρης. Ὅσμην οὖν ἀοπίθος ἢ τοῦ σπινθῆρος πυρὸς, εἰ πλησιάζειεν τῇ ἀναμιγῇ ταύτῃ, αἴφνης ἐξάπτει, καὶ στενοχωρουμένου τοῦ πνεύματος ὑπὸ τῶν βολίδων, ἐξ ἀνάγκης ὠθεῖ τὰς βολίδας, καὶ ὠθουμένων ἢ πρὸς τὴν βοιάνην ἐγγὺς ὠθεῖ τὴν πρὸ αὐτῆς, ἢ δ' αὐτὴ τὴν ἔμπροσθεν. Καὶ οὕτως ἡ δύναμις μέχρι τὴν εἰς τὸ στόμιον προκειμένην βολίδα πέμπεται, καὶ ἀποπέμπει ταύτην ἄχρι μιλίου ὁδὸν καὶ τὸν τυχόντα εἰ ἄνθρωπον εἴτε ζῶον, εἰ καὶ σιδηροφοροῦσιν, ἀλλ' ἡ δύναμις τῆς βοιάνης τόσον ὑπεριοχύει, ὅσῳ καὶ περονήσας ἢ βολίς τὸν ἓνα οὐ χαννοῦται πρὸς τὸν ἕτερον, καὶ οὐδὲ ἐν τοῖς δυοῖ σώμασιν ἀτονεῖται ἡ δύναμις, εἰ καὶ σιδηροφόροι καὶ ἔνοπλοι. Ἄλλ' ὅταν ἡ βολίς τύχη σιδηροῦ ἢ ἄλλης τυνὸς ὕλης ὀπλοποιίαν στενοχωρουμένης, τὸ σφωρῶδες εἰς γραμμὴν μετασχηματίζει, καὶ ὡς περ ἥλος ὁ βόλος γίνεται, καὶ διέρχεται τοῖς τῶν ἐγκάτων ἐντέροις καθὸ ποταμὸς πύρινος². Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ ποιεῖται χρῆσιν ὁ Δούκας τῆς λέξεως βοιάνη ἔνθα ὁ λόγος περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως

¹ Ἴδε περὶ τῆς λέξεως ταύτης κατωτέρω.

² Ἐκδ. Βόννης σ. 211,9 - 212,6.

ὕπὸ τοῦ Μωάμεθ ἐκτινάξεως μολυβδοβόλων ἀπολνομένων διὰ βοιανῶν πέντε καὶ δέκα ὁμοῦ¹, σμικρῶ ὡς κάρνα Ποντικὰ τὸ μέγεθος, ἀποτελοῦντα δύναμιν τρήσεως, ὡς, εἰ τύχοι ἐμπεσεῖν σιδηροφόρῳ σώματι, καὶ τὴν ἀσπίδα καὶ τὸ σῶμα διατρήσας ἐξέρχεται καὶ εἰς ἄλλο μεταπηδᾷ, εἰ τύχοι, εἶτα ἐξ αὐτοῦ εἰς ἕτερον, ἕως οὗ ψυχρανθῆ ἡ δύναμις τῆς βοιάνης².

Ἔχομεν δὲ καὶ λέξιν σκευοβότανον μνημονευομένην ἐν τῇ περὶ χυμείας διατριβῇ Κοσμᾶ τοῦ ἱερομονάχου³.

Τὸ δὲ πυροβόλον ὁ Κριτόβουλος ὀνομάζει κατ' ἐπανάληψιν καὶ ἐν τῇ περιγραφῇ τοῦ μεγάλου πυροβόλου τοῦ Ὀρβανοῦ μηχανῆν, ἀλλ' ἐν τέλει προσθέτει καὶ τὸ δημῶδες ὄνομα σκευῆ, λέγων τάδε· Ἄλλ' οὐδὲ ὄνομα παλαιὸν εὐρίσκεται ταύτῃ τῇ μηχανῇ, εἰ μὴ που τις αὐτὴν ἐλέπολιν εἶποι ἢ ἀφειτήριον, κοινῶ δ' ὄνόματι ταύτην καλοῦσι πάντες οἱ νῦν ὄντες σκευὴν⁴. Τοῦ δὲ ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ἀρχαικώτερον προτεινομένου ὀνόματος ἀφειτήριον ποιεῖται αὐτὸς χρῆσιν τετράκις, λέγων μηχανὰς πειροβόλους καὶ ἀφειτήρια⁵, ἅπαξ δὲ μόνον λέγων καὶ ἀπλῶς ἀφειτήρια⁶.

Καὶ ὁ Δούκας δὲ, περὶ οὗ ἄλλως ἴδε κατωτέρω, καλεῖ τὰ πυροβόλα τρεῖς σκευὰς ἐν οἷς λέγει καὶ τὰ ζητούμενα χρειώδη ἐδίδοσαν ἀφθόγως τῷ τυράννῳ καὶ ἔλαιον διὰ τὰς σκευὰς⁷, καὶ ἀλλαγῶ καὶ σκευὰς ἐτοιμοὺς παραταξάμενοι⁸, καὶ κατωτέρω οἱ δὲ Τοῦρκοι ἐν τῇ βοιάνῃ τῆς σκευῆς πῦρ βάλλοντες⁹.

¹ Ἐκδ. Βόννης σ. 266, 18.

² Αὐτόθι σ. 266, 18 - 267, 1.

³ Ἴδε *Du Cange Glossarium ad Scriptores mediae et infimae graecitatis* Τόμ. Β' σ. 1286 ἐν λ. Ῥάσουχθην.

⁴ *Fragmenta Historicorum graecorum* Τόμ. Ε' σ. 79, XXX, 8.

⁵ Αὐτόθι σ. 144, XI, 4. — 151, III, 4. V, 1. — 154, VII, 4.

⁶ Αὐτόθι σ. 154, XII, 7.

⁷ Ἐκδ. Βόννης σ. 275, 16.

⁸ Αὐτόθι σ. 277, 15.

⁹ Αὐτόθι σ. 277, 19.

Κατὰ ταῦτ' ἀναντίρρητον εἶνε, ὅτι βοτάνη μὲν ἐλέγετο ἡ πυρρῆτις, σκευὴ δὲ τὸ πυροβόλον.

Ὀνομάζεται δὲ οὕτω τὸ πυροβόλον οὐ μόνον παρὰ τῷ Κανανῶ καὶ Ἰωάννῃ τῷ ἀναγνώστῃ, τῷ Κριτοβούλῳ καὶ τῷ Δούκῃ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ἐμμέτρῳ Θρήνῳ ἐπὶ ἀλώσεως τῆς Πόλεως τῷ ἐκδοθέντι ὑπ' ἐμοῦ ἐκ τοῦ κώδικος 1238 τῆς Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης Παρισίων. Ἐν στ. 20 κ. ἐ. τοῦ στιχουργήματος τούτου ἀναγινώσκομεν περὶ τοῦ Μωάμεθ τὰ ἐξῆς:

Καὶ μῆνας τέσσερεις λοιπὴν πολιορκίζει ταύτην

σὺν πλήθῃ μυριάριθμᾶ ἐπιζομένων πάνυ,

τῇ δὲ σκευῇ κατέρρηξεν ταύτης τὰ τεῖχη κάτω¹.

Οὕτω δ' ἐχόντων τῶν πραγμάτων, δὲν πρέπει νὰ παρεξηγηθῇ καὶ τὸ χωρίον τόδε περὶ τῆς πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως· καὶ τύπτουσι τὸ τεῖχος ἀδιαλείπτως διὰ τῶν καλουμένων σκευῶν πέτραι δὲ εἰσιν ἀμαξοπληθεῖς. Εὐρίσκομεν δ' αὐτὸ ἐν τῷ σημειώματι τοῦ βιβλιογράφου τοῦ Vaticanus Graecus 163 τῷ ἀντιγραφέντι καὶ ἐν τῷ κώδικι τῆς Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης Νεαπόλεως III-B-26². Βεβαίως ὁ βιβλιογράφος ὁ γράψας ταῦτα κατ' αὐτὰς ἐκεῖνας τὰς ἡμέρας, καθ' ἃς ἐπολιορκεῖτο ἡ Κωνσταντινούπολις, οὐδαμῶς συνέχει τὴν ἀφετήριον μηχανὴν πρὸς τοὺς ἐξ αὐτῆς ἐκτοξευομένους λίθους, ἢ δὲ φράσις πέτραι δὲ εἰσιν ἀμαξοπληθεῖς δὲν εἶνε ἐρμηνευτικὴ τῆς λέξεως σκευῶν, ἀλλὰ προσθήκη δηλοῦσα τὸ μέγεθος τῶν ἐξ αὐτῶν ἐκτινασσομένων πετρῶν.

Καὶ ὁ Ἐμμανουὴλ Γεωργιλλᾶς ἐν τῇ Ἱστορικῇ ἐξηγήσει περὶ Βελισαρίου λέγει:

ιζάγκρας καὶ μπαλαισιτρίδες, τόξα καὶ τοξατόρους,

σκευὴ καὶ πουμπαρδιέριδες, τομφάκια, σουρπεντίνας³.

Ἄλλὰ καὶ ἐν τῇ Πολιτικῇ ἱστορίᾳ Κωνσταντινουπόλεως

¹ Νέου Ἑλληνομνημονος Τόμ. Ε' σ. 257.

² Αὐτόθι σ. 261.

³ Wagner Carmina graeca medii aevi. Ἐν Λειψίῳ. 1874 σ.326, στ.127 κ.λ.

ὀνομάζεται σκευὴ τὸ πυροβόλον. Οὕτω φύλακας, σκευὰς καὶ ἄλλα ὄπλα¹ μετὰ τῆς μεγάλης σκευῆς² ἀφέντες σκευὴν βομβάρδαν καλουμένην ἐκ τῶν κατέρων³.

Ἐπανειληγμένως δ' ἔπειτα εὐρίσκομεν τὸ πυροβόλον καλούμενον σκευὴν ἐν τῇ Χρονικῇ ἐκθέσει. Τὰ δὲ ῥήματα τὰ συναπτόμενα ἐν αὐτῇ μετὰ τῆς λέξεως σκευὴ εἶνε γομίζειν, ῥίπτειν, σύρειν, ιαθέναι⁴. Ἄλλὰ καὶ σκεῦος λέγεται τὸ πυροβόλον ἐν τῇ Χρονικῇ ἐκθέσει⁵, κατασκευαὶ δὲ ὀνομάζονται αἱ πολιορκητικαὶ μηχαναὶ⁶ καὶ ξυλοσκευαὶ αἱ ἐκ ξύλου μηχαναὶ⁷ σκευοκάραβον δὲ εἶνε τὸ πλοῖον τὸ μεταφέρον σκευὰς⁸.

Πλὴν δὲ τῆς λέξεως σκευὴ ἐγένετο χρήσις πρὸς δήλωσιν τοῦ πυροβόλου καὶ τῶν λέξεων χῶνος, χώνη καὶ χωνεία. Οὕτω λέγει ὁ Δούκας· καὶ ἐν τῷ πύργῳ τοῦ Χαλλί πασία χῶνας χαλκοῦς ἀπολύοντις πέτρας⁹, τοῦθ' ὅπερ εἰς χῶνους διώρθωσεν ὁ Muller¹⁰. Ἄλλ' ὅμως ὁ αὐτὸς Δούκας λέγει παρακατιῶν τάδε· ὁ τὰς πετροβολιμαίας χῶνας κατασκευάζων¹¹, εἶτα δὲ ἀναγινώσκωμεν παρ' αὐτῷ· εἰ δύναται κενῶσαι χωνείαν μεγάλην πέτραν φέρουσαν ὑπερμεγέθη¹². Καὶ ἄλλαχοῦ δὲ πολλαχοῦ εὐρίσκομεν παρ' αὐτῷ τὴν λέξιν χωνείαν¹³.

Παρά δὲ τῷ Κριτοβούλῳ χωνεῖται εἶνε οἱ κλίβανοι, εἰς οὓς

¹ Ἐκδ. Βόννης σ. 16,4.

² Ἐνθ' ἀν. σ. 17,21.

³ Ἐνθ' ἀν. σ. 19,10.

⁴ *Spry. P. Lambros* *Ecthesis chronica and Chronicon Athenarum*. Ἐν Λονδίνῳ. 1902 σ. 12.—13,11.—14,6.—31,21.—35,3.—63,14.—71,18.—72,11,15, 22.—73,25,28.—80,5.—84,6.

⁵ Αὐτόθι σ. 34,10.—63,12.

⁶ Αὐτόθι σ. 73,7.

⁷ Αὐτόθι σ. 13,14.

⁸ Αὐτόθι σ. 84,8.

⁹ Ἐκδ. Βόννης σ. 246,7.

¹⁰ *Fragmenta Historicorum graecorum* Τόμ. Ε' σ. 61,6 ἐν σημ.

¹¹ Ἐκδ. Βόννης σ. 247,6.

¹² Αὐτόθι σ. 247,18.—273,3,10.—278,10.

¹³ Αὐτόθι σ. 247,20.—248,1,4,22.—271,22.

ἐνεβάλλετο τὸ μέταλλον τὸ ἀναγκαῖον πρὸς τὴν τῶν πυροβόλων κατασκευὴν. Οὕτω λέγει· Ἴπνοι δὲ δύο σύνεγγυς τούτων ἀμφοτέρωθεν κατασκευάζοντο εἰς χωνείας¹, καὶ κατωτέρω· Χαλκοῦ δὲ καὶ κασαιτέρου πολὺ τι χρῆμα καὶ πολυτάλαντος ὀλκὴ ἐνεβέβλητο χωνείαις².

Ὁ δὲ Φραντζῆς διὰ μὲν τὴν πυρῖτιν οὐδεμίαν ἔχει λέξιν, τὸ δὲ πυροβόλον καλεῖ ἐλέπολιν ἢ ἐλέβολιν, ἧτις καὶ διὰ ψιλῆς γράφεται πολλάκις ἐν τῇ ἐκδόσει Βόννης³. Καὶ πολὺ δὲ ἀργότερον ἐν τοῖς περὶ τῆς πολιορκίας τῆς Ῥόδου ὑπὸ τοῦ Σουλεϊμάν ἐν ἔτει 1522 λέγει τὸ Χρονικὸν βραχὺ ἐπολέμει αὐτὴν διὰ πλείστων ἐλεπόλεων⁴. Ἀλλὰ σημειωτέον, ὅτι ἐλέπολις ὀνομάζεται τὸ πυροβόλον παρὰ τῷ Φραντζῆ μόνον κατὰ τὸν Μονάχειον κώδικα 239 (M) καὶ τὸν παρ' ἐμοὶ εὕρισκόμενον, οὐχὶ δὲ καὶ κατὰ τὸν ὑπὸ τοῦ Ἐμμανουήλ Βεγκέρου ἀντιβληθέντα Παρισιακὸν Suppl. 80 (P), ἐν ᾧ εὕρισκομεν τὸ ὄνομα τηλεβόλον συμφώνως πρὸς τὰς ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Βόννης παρατεθειμένας διαφόρους γραφάς.

Τέλος δὲ μόνον παρὰ τῷ Λαονίκῳ Χαλκοκονδύλῃ εὕρισκόμεν γινομένην χρῆσιν συχνοτάτην τῆς λέξεως τηλεβόλου, ἣν καὶ ἡμεῖς σήμερον μεταχειρίζομεθα, ἀλλ' ἐν ἀρσενικῷ γένει, ὃ τηλεβόλος ἢ ὃ τηλεβόλος⁵. Καὶ τηλεβολιστῶν δὲ ποιεῖται μνεῖαν ὁ Χαλκοκονδύλης⁶. Τὴν δὲ πυρῖτιν λέγει ὁ Χαλκοκονδύλης κόνιν ἐν ἀξιομνημονεύτῳ χωρίῳ περὶ πυροβόλου καὶ τῆς δυνάμεως τῆς πυρίτιδος, ὅπερ δὲν θεωρῶ ἄσκοπον νὰ παραθέ-

¹ Fragmenta Historicorum graecorum Τόμ. Ε' σ. 77,5.

² Αὐτόθι σ. 78,6.

³ Ἰδὲ σελ. 237,4.—239,1,11,17.—242,4,15.—243,9.—246,1,3,9.—247,2.—252,11.—253,8.—254,6.—259,6.—260,10.—262,10,12.—268,8.—273,15.

⁴ Ἐκδ. Βόννης μετὰ τὸ Χρονικὸν τοῦ Δούκα σ. 524,13.

⁵ Ἐκδ. Βόννης σ. 231,6,10.—342,10.—343,22.—351,10.—354,18.—364,5,8,15,18.—385,2,3,6.—386,3.—387,11,19.—389,4,6,10.—390,17.—396,10.—443,19 καὶ ἀλλαχού.

⁶ Αὐτόθι σ. 385,10.—389,7.

σω ἐνταῦθα ἐλόκληρον· Ἀμουράτης μὲν ὡς ἐπέλασε καὶ ἐπολιόρκει Βυζάντιον ἀπὸ θαλάττης εἰς θάλατταν, τηλεβόλους τε ἔτυπτε τὸ τεῖχος καὶ ἐπειράτο, οὐ μέντοι κατέβαλέ γε. Εἰλικον δὲ οἱ λίθοι τῶν τηλεβόλων σταθμῶν τρία ἡμιτάλαντα ὥστε ἀντιῆχε τὸ τεῖχος ὄχυρόν τε ὄν πρὸς τε τούτους τοὺς τηλεβόλους καὶ οὐδαμῇ ὑπεῖκον. Δοκεῖ μὲν οὖν ὁ τηλεβόλος οὐ πᾶν παλαιὸς εἶναι, ὥστε συνιέναι ἡμᾶς ἐπὶ νοῦν ἐληλυθέναι τοῖς παλαιαῖς τὸ τοιοῦτον. Ὅθεν μέντοι ἀρχὴν ἐγένετο, καὶ τίνας ἀνθρώπων ἐς τὴν τοῦ τηλεβόλου ἀφίκοντο πείραν, οὐκ ἔχω διασημῆναι ἀσφαλῶς· οἴονται μέντοι ἀπὸ Γερμανῶν γενέσθαι τε τούτους, καὶ τούτοις ἐπὶ νοῦν ἀφίχθαι ταύτην τὴν μηχανήν. Ἄλλ' οἱ μὲν τηλεβολίσκοι ἀπὸ Γερμανῶν καὶ ἐς τὴν ἄλλην κατὰ βραχὺν ἀφίκοντο οἰκουμένην· οἱ δὲ τηλεβόλοι οὐκ ἂν εἰδείην σαφῶς ἰσχυρίζεσθαι ὅθεν ἐγένοντο τὴν ἀρχὴν. Τὴν δὲ ἰσχύν τε καὶ φορὰν τὴν ἀμήχανον, ἣ ἐπιφερόμενος ὁ λίθος, ὅποι ἂν γένοιτο, μεγίστην τοῖς σώμασιν ἐπιφέρεται βλάβην, ἣ τε κόνις παρέχεται τῷ παντὶ, καὶ ἀπὸ ταύτης ἐνήνεκται, τῆς δὲ κόνεως τὸ νίτρον ἔχει τὴν δύναμιν ἀνθρακί τε καὶ θείῳ ἐπιμιγνυμένη (γρ. ἐπιμιγνυμένης). Οὕτω δὲ ὡς ἄμεινον ἔχει τὰ τῆς οἰκουμένης ἐς τὰ ὄπλα. Διὸ καὶ ἀρειῆς ἔλαττον ἴσχει αὐτῇ τὴν δαιμονίαν ἐκείνην φορὰν. Δοκεῖ δὲ γενέσθαι σιδηρῆς (γρ. σιδηροῦς;) μὲν τὸ πρῶτον, μετὰ δὲ ταῦτα τὴν τοῦ χύματος καλουμένην ἐπιφράουσθαι πείραν, τοῦ χαλκοῦ σὺν τῷ κασσιτέρῳ μεμιγμένου, εὐδοκιμεῖν ἐς τὸ ἀφιέναι τὸν λίθον ἄμεινόν τε καὶ βιαιότερον. Τὸ μέντοι σχῆμα διεξιέναι οἷον ἐστὶ (γρ. οἷόν ἐστι) περίεργον μὲν' ἂν εἴη πᾶσι καθορῶσιν ἀπανταχῇ. Ἐπίμηκες δ' ὄν ὅσον (γρ. ἀπανταχῇ, ἐπίμηκες ὄν. Ὅσον) δ' ἂν εἴη ἐπιμηκέστερον, τοσοῦτω ἐπὶ μήκιστον ἀφίησι τὸν λίθον ὥστ' ἂν γενέσθαι τηλεβόλον ἢ ἐπυθόμεθα, ἀφιέντα τὸν λίθον, ἐπὶ ἑβδομήκοντα σταδίου, πέραξ σειομένην τὴν γῆν κατ' ἄμφω τῷ διαστήματι. Δοκεῖ δ' ἢ τοῦ πυρός αὕτη δύναμις τὸν τε ψόφον ἀπεργάζεσθαι καὶ τὴν φορὰν, ἢ

ὁ λίθος φέρεται βιαζόμενον γὰρ τὸ στοιχεῖον τοῦτο πάμμεγα καὶ δαιμόνιον τι δύνασθαι δοκεῖ, ἧ δὴ καὶ τὸν σκηπτὸν ἀπεργάζεται τὸ πνεῦμα εἰς τὸ πῦρ μεταβάλλον. Εἴτε μὲν οὖν τὸ μὴ κενὸν συγχωρεῖσθαι, τὸν τε φόφον γίνεσθαι καὶ τὴν φορὴν, εἴτε ταύτη τοῦ πυρὸς υθεμένου τῇ δυνάμει, ἐπειδὴν προσβιαζόμενον ὕλης ἐπιλάβηται, ἀνάγκη ταῦτα ἀπεργαζόμενον ἔχειν ἄμφω ταῦτα. Δοκεῖ δὲ τοῦ πυρὸς τὴν δύναμιν εἶναι ταύτην ξύμπασαν καὶ τὴν κόνιν ἀξιοῖ πεφυκυῖαν, τὴν τοῦ πυρὸς δύναμιν, διὰ τοῦ πυρὸς κινεῖν τε ἀμήχανον καὶ βιάλλειν μακρότατα¹.

Πότε δὲ τὸ πρῶτον παρουσιάζεται τὸ ὄνομα τῆς πυρίτιδος δὲν εἶνε γνωστὸν. Οὐχ ἦττον ὁ Στέφανος Κουμανούδης ἐν τῇ Συναγωγῇ νέων λέξεων ὑπὸ τῶν λογίων πλασθεισῶν ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων² πρῶτου μνημονεύει ποιουμένου χρῆσιν τῆς λέξεως τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρους τῷ 1805, εἶτα δὲ τοῦ περιοδικοῦ Λογίου Ἑρμοῦ τῷ 1811 καὶ τοῦ Κωνσταντίνου Βαρδαλάχου τῷ 1812. Κατ' αὐτὸν δὲ ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης τῷ 1767 ἔλεγε τὴν πυρίτιν πύριον κόνιν, καθ' ἃ καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας τῷ 1812.

Τὰ δὲ μικρὰ πυροβόλα ὅπλα, δι' ἃ καθιερώθη ὡς στρατιωτικὸς παρ' ἡμῶν ὄρος ἡ λέξις τυφέκιον, πολλὰ φέρουσιν ὀνόματα παρὰ Βυζαντινοῖς. Ἡ ἀρχαιοτάτη δὲ λέξις ἦν εὐρίσκομεν εἶνε σκλώπός ἐκ τοῦ νεολατινικοῦ *sclopus*, ἐξ οὗ ἐνδεικνύεται, ὅτι, ὡς εἶδος, παρὰ τῶν Ἰταλῶν παρέλαβον τὸ ὄνομα τῶν ὅπλων τούτων οἱ Ἕλληνες τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος. Πρῶτος δὲ ποιεῖται μνεῖαν τῆς λέξεως ταύτης ὁ Ἰωάννης Κανανὸς ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς ὑπὸ τοῦ Μουράτ πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν οἷς ἀναγράφει τὰ ποικίλα ὅπλα τῶν Μουσουλμάνων, λέγων ἕτεροι δὲ σκλώπους³. Τὴν αὐτὴν δὲ λέξιν εὐρίσκομεν κατόπιν καὶ ἐν τῇ Χρονικῇ ἐκθέσει Ἰσταμένου γὰρ

¹ Ἐκδ. Βόννης σ. 231, 5-233, 2.

² Ἐν Ἀθήναις. 1900 Τόμ. Β' σ. 875.

³ Ἐκδ. Βόννης σ. 469, 17.

αὐτοῦ καὶ ἀντιμαχοῦντος, ἐλθοῦσα βολὴς ἐκ σκλόπου δέδωκεν αὐτὸν εἰς τὸν δεξιὸν πόδα¹.

Ὁ δὲ Δούκας καλεῖ τὸ τυφεκίον μολυβδοβόλον, ἔχων πιθανώτατα ὑπ' ὄψιν γόμωσιν διὰ πολλῶν ἁμοῦ σφαιρῶν, ἀνάλογον πρὸς τὰς σημερινὰς βολιδοφόρους βεβίδας, ἐν οἷς λέγει διὰ μολυβδοβόλων ἀπολυομένων διὰ βοτανῶν πέντε καὶ δέκα ἁμοῦ, σμικρὰ ὡς κάρνα Ποντικὰ τὸ μέγεθος, ἀποτελοῦντα δύναμιν τρησεως, ὡς εἰ τύχοι ἐμπεσεῖν σιδηροφόρῳ σώματι, καὶ τὴν ἀσπίδα καὶ τὸ σῶμα διατρήσας ἐξέρχεται καὶ εἰς ἄλλο μεταπηδᾷ, εἰ τύχοι, εἶτα ἐξ αὐτοῦ εἰς ἕτερον, ἕως οὗ ψυχρανθῆ ἢ δύναμις τῆς βοιάνης· καὶ διὰ μιᾶς προσβολῆς δύναται ζημιῶσαι δύο καὶ τρεῖς². Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ λέγει ὁ αὐτός· ἐπλήγη γὰρ διὰ μολυβδοβόλου³.

Ὁ δὲ Φραντζῆς λέγει κατὰ τὸν Μονάχειον κώδικα καὶ τὸν ἐμὸν ἐλεβολίσκου⁴ καὶ ὁ Χαλκοκονδύλης ὡς καὶ ὁ Παρισιακὸς κώδιξ τοῦ Φραντζῆ τηλεβολίσκου⁵. Οὐδὲ δύναται νὰ σημαίνη τι ἄλλο παρὰ τοῖς δύο τούτοις συγγραφεῦσι τὸ ὑποκοριστικὸν τοῦ ὀνόματος, δι' οὗ ἑκάτερος αὐτῶν δηλοῖ τὸ πυροβόλον. Δὲν πρέπει δὴλα δὴ νὰ ὑπολάβωμεν, ὅτι διὰ τῶν λέξεων τούτων θέλουσι νὰ σημάνωσι πυροβόλα μικρῶν διαστάσεων, ἐπειδὴ ἐν τοῖς πολλοῖς χωρίοις, ἐν οἷς ποιοῦνται μνεῖαν ἐλεπόλεων καὶ τηλεβόλων, δὲν φαίνονται ποιούμενοι δι' ὑποκοριστικῶν διακρίσιν μικρῶν καὶ μεγάλων, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ ἐξαιρέτως μέγα πυροβόλον τοῦ Ὀρβανοῦ ὃ μὲν Φραντζῆς καλεῖ ἀπλῶς μεγάλην ἐλέβολιν⁶, ὃ δὲ Χαλκοκονδύλης, ποιούμενος λόγον περὶ τοῦ Ὀρβανοῦ καὶ δύο ὑπερμεγέθων πυροβόλων, λέγει· οὔτοι δὲ δύο

¹ *Spyr. P. Lambros* *Ecthesis chronica and Chronicon Athenarum* σ. 13, 27.

² Ἐκδ. Βόννης σ. 266, 1-267, 2. Ἴδε καὶ ἀνωτέρω σ. 405.

³ Ἐνθ' ἀν. σ. 284, 15.

⁴ Ἐκδ. Βόννης σ. 236, 16.

⁵ Ἐκδ. Βόννης σ. 385, 10-389, 7.

⁶ Ἐκδ. Βόννης σ. 239, 1.

μέγιστοι¹, καὶ εἶτα ἀντιδιαστέλλει πρὸς αὐτοὺς ἐλάττους τηλεβόλους δύο². Ἄλλως δὲ καὶ ἡ ἱστορία τῶν τυρεκίων ἀποδεικνύει, ὅτι ταῦτα τὰ κατ' ἀρχὰς ἦσαν πολὺ μεγαλείτερα τῶν νῦν καὶ προῆλθον ἐκ σμικρύνσεως τῶν τὸ πρῶτον ἐθιζομένων πυροβόλων. Τοιοῦτον εἶνε τὸ ἀρχαιότατον τῶν σωζομένων, τὸ ἐν ἔτει 1849 εὑρεθὲν ἐν τοῖς ἐρείπιοις τοῦ Tannenberg ἐν τῷ μεγάλῳ δουκάτῳ τῆς Ἑσθίας, ἔχον ὄρειχαλκίνην κάνναν διαμετρήματος δεκαεπτὰ χιλιοστῶν τοῦ μέτρου καὶ μήκους τριάκοντα καὶ τριῶν ἑκατοστῶν, αἵτινες διαστάσεις εἶτα ηὔξηθησαν ἢ ἐμειώθησαν διὰ τῶν αἰώνων. Κατὰ ταῦτ' ἀριστα ἠδύνατο νὰ γείνη χρῆσις τῶν ὑποκοριστικῶν ἐλεβολίσκος καὶ τηλεβολίσκος πρὸς δῆλωσιν τῶν τυρεκίων.

Ἦδη δ' ἐνωρὶς, παρὰ τῷ Κριτοβούλῳ, εὑρίσκομεν καὶ τὴν τουρκικὴν λέξιν *ioufeng*, ἐξ ἧς τὸ σημερινὸν τυφέκιον, ὑπὸ τὸν τύπον τούφακας. Πέντε δὲ εἶνε τὰ χωρία, ἐν οἷς ποιεῖται χρῆσις αὐτῆς: α') τοὺς τε τοξότας καὶ τοὺς τὰς μηχανὰς ἔχοντας ἐν χεροῖν καὶ τοὺς τούφακας³. β') οἱ δὲ τοξόται καὶ οἱ τὰς μηχανὰς ἔχοντες καὶ τοὺς τούφακας⁴. γ') οἱ τοξόται πρῶτοι καὶ σφενδονῆται καὶ οἱ τὰς μηχανὰς καὶ τοὺς τούφακας ἔχοντες⁵. δ') τοὺς μὲν τοξότας τε καὶ σφενδονήτας καὶ τοὺς τούφακας ἔχοντας⁶. ε') τοῖς ἀπὸ τῶν μηχανῶν καὶ τουφάκων σιδηροῖς καὶ μολυβδίνοις βόλοις⁷. Καὶ τουφακοφόρους δὲ λέγει τοὺς φέροντας τούφακας ὁ Κριτόβουλος τρίς· α') τοξότας τε καὶ τουφακοφόρους βάλλοντας ἀπὸ τῶν καταστροφμάτων⁸. β') ὀπλίταις τέ φημι καὶ τοξόταις καὶ τουφακοφόροις τὰ μάλι-

¹ Ἐκδ. Βόννης σ. 385,7.

² Αὐτόθι σ. 385,15.

³ *Fragmenta Historicorum graecorum* Τόμ. Ε' σ. 91, LI, 1.

⁴ Αὐτόθι σ. 91, LIV, 4.

⁵ Αὐτόθι σ. 92, LIV, 2.

⁶ Αὐτόθι σ. 93, LVII, 7, 2.

⁷ Αὐτόθι σ. 93, LIV, 2.

⁸ Αὐτόθι σ. 93, LIV, 2.

στα¹. γ) τοὺς τε τοξότας καὶ τουφακοφόρους καὶ σφενδονή-
τας². Καὶ πρῶτος μὲν παρατήρησε τὴν χρῆσιν ταύτην τῆς λέ-
ξεως τούφακες παρὰ τῷ Κριτοβούλῳ ὁ Παπαρρηγόπουλος τῷ
1874³, εἶτα δὲ συνέλεξε τὰ εἰρημένα χωρία ὁ κ. Κόντος τῷ
1878⁴ πλὴν τοῦ πέμπτου, ἐν ᾧ γίνεται μνεία τῶν τουφάκων,
ὅπερ τὸ πρῶτον προστίθεται ἐνταῦθα.

Ὀλίγον δὲ ἀργότερον τοῦ Κριτοβούλου πιθανῶς συνέταξεν ὁ
Ἐμμανουὴλ Γεωργιλλᾶς τὴν Ἱστορικὴν ἐξήγησιν περὶ Βελι-
σαρίου, ἐν ἣ ὑπάρχει καὶ τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν χωρίον, ἐν ᾧ
μνημονεύονται πρὸς ἄλλοις ἐπλοῖς καὶ τομφάκια⁵. Εἶνε δὲ προ-
φανῶς τομφάκια οἱ ὑπὸ τοῦ Κριτοβούλου λεγόμενοι τούφακες,
καὶ ἴσως πρέπει νὰ διορθώσωμεν παρὰ τῷ Γεωργιλλᾷ του-
φάκια.

Τέλος δὲ ἡ σφαῖρα, ἣν εἶδομεν λεγομένην βολίδα παρὰ τῷ
Δούκα καὶ ἐν τῇ Χρονικῇ ἐκθέσει⁶, καλεῖται πρὸς τούτοις καὶ
βόλος ὑπὸ τοῦ Κριτοβούλου λέγοντος, καθ' ἃ εἶδομεν καὶ ἀνω-
τέρω, τοῖς ἀπὸ τῶν μηχανῶν καὶ τουφάκων σιδηροῖς καὶ μο-
λυβδίνους βόλοις⁷.

¹ Αὐτόθι σ. 152,4.

² Αὐτόθι σ. 157,8.

³ Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους Τόμ. Ε' σ. 420.

⁴ Ἐν τῷ Παρνασσῷ Τόμ. Α' σ. 891.

⁵ Ἰδε ἀνωτέρω σ. 406.

⁶ Ἰδε ἀνωτέρω σ. 404, 411 κ. ἑ.

⁷ Fragmenta Historicorum graecorum Τόμ. Ε' σ. 93, LIV, 2.